

ЛИТЕРАТУРА

1. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 168.
2. Господарське право: Практикум / За заг. ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 106.
3. Шевченко Я. М. Власник і право власності. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 48.
4. Гражданский кодекс Украины: Комментарий (с изм. и доп. по сост. на 1 сент. 2003 г.) – Т. 1. – Х.: ООО “Одиссей”, 2003. – С. 128-129.
5. Хозяйственное право: Учебник / Под общ. ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. - С. 301.
6. Гражданское право / Под ред. Е. А. Суханова. - Т. 1. - С. 86-90.
7. Гражданское право: Учебник. - Т. 1 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ООО “ТКВелби”, 2002. - С. 200.
8. Мельник С. Б. Деякі аспекти діяльності некомерційних організацій в Україні // Вісник Хмельницького Інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 56.
9. Зинченко С. А. О природе правосубъектности в гражданском и предпринимательском праве // Северо-Кавказский юрид. вестник. – Ростов-на-Дону, 2000. - № 1; Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. - С. 65.
10. Шевченко Л. И. Регулирование отношений поставки: теория и практика. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. - С. 68-126.
11. Кудашкин В. Юридическая природа правоспособности субъектов гражданского права в сферах общих дозволений и запретов // Хозяйство и право. - 1999. - № 9. - С. 108-112.
12. Цирульников В. Н. Определение юридического лица как субъекта гражданского права: Учебн. пособ. - С. 57.
13. О соотношении правосубъектности, правоспособности и дееспособности. См. подробнее: Витушко В. Л. Курс гражданского права. Общая часть: Науч.-практ. пособие. – Мн.: БГЭУ, 2001. - Т. 1. - С. 321-323.
14. Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. Гражданское право Украины: Учебник. – Х.: Одиссей, 2004. - С. 173.
15. Цирульников В. Н. Определение юридического лица как субъекта гражданского права: Учебное пособие. - С. 59.
16. Хозяйственный кодекс Украины от 16 января 2003 года. – К.: Аттика, 2003. - С. 134.
17. Козлова М. Ю. Антимонопольное законодательство РФ (вопросы теории и практики). – Волгоград: ВГУ, 2001. - 190 С.
18. Брагинский М., Ярошенко К. Граждане (физические лица). Юридические лица // Хозяйство и право, 1995. - № 2. - С. 10.
19. Лаптев В. В. Предпринимательское право: понятие и субъекты / Ин-т государства и права РАН. – М.: Юрист, 1997. - С. 45.

УДК 340.15(474.5)

*М.В. Крумаленко***ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМВІДНОСИН НЕВІЛЬНИХ ХРИСТИЯН
З ВЛАСНИКАМИ НЕХРИСТИЯНАМИ ЗА СТАТУТАМИ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО**

З самого початку Велике князівство Литовське формувалося як багатонаціональна держава, що передбачало співіснування у країні багатьох вірувань. Слід зазначити, що в цілому, релігійна політика влади була досить толерантною і панівна верхівка іновірців часто мала такі самі права, як і литовська шляхта. Більше того, за певних умов, а саме при переході до християнської віри, представники інших вірувань могли отримати навіть шляхетство. Проте в деяких

сферах суспільного життя іновірці мали низку обмежень і заборон. Перш за все це стосувалося інституту невольництва.

У арт. 5 розд. XI Статуту 1529 р. дається по суті всебічне визначення поняття “неволі”, обговорення різних правових аспектів цього явища. Думається, що не випадково це обговорення і регламентація відповідних правових норм починається із взаємовідносин невольних з нехристиянами. Думка явно навіяна вітрами епохи Відродження і Реформації, епохи гуманізації християнства, автори ідей яких почали ставити під сумнів існуючі соціальні відносини, що примушувало їх думати про кращі форми соціальних відносин. Зрозуміло, що в цих “кращих формах соціальних відносин” не повинно було бути місця невольництву, а правове його скасування для укладачів Статуту 1529 р. – християн – найзручніше було почати з нехристиян, які були власниками невольників-християн, не викликаючи цим особливого роздратування у феодалному суспільстві. У Великому князівстві Литовському у той час такими нехристиянами, які володіли невольниками-християнами, були жиди і татари, тобто іудеї і магометани. Вже в назві ст. 5 вказується, що саме ця категорія населення “... не повинні мати в неволі християн”. Проте таке коротке категоричне декларування в назві і більш просторове в тексті статті ліквідації невольництва християн у жидів і татар зовсім не означало його негайного скасування. Далі стаття по суті визнає можливість існування тимчасового невольництва і навіть називає його джерела: “... якщо хазяїн купив його назавжди або невольник народився від купленої жінки...”, а також “...якби жид або татарин кого узяв у заставу за гроші...”. Отже, для нехристиян могли бути три джерела поневолення християн: купівля челяді, потомство від цієї челяді і закупи. Друга частина статті регламентує порядок і терміни припинення названих категорій невольництва. Терміни знаходження у невольництві обумовлені відробітком суми грошей, сплачених за невольника при його купівлі або наданих у позику тому, хто заклався. У першому випадку, тобто купленим челядинцем і потомству, яке народилося від них, твердо встановлюється семирічний термін неволі, незалежно від того, відпрацюють вони витрачену власником на їх купівлю суму грошей чи ні. У другому випадку, тобто закупам, цей термін залежав від суми позики: “...як чоловіку, так і жінці по півкопи грошей за кожен рік; і той закуп повинен служити йому до тих пір, поки відпрацює цю суму”. Тобто якщо людина заклалася в неволю жиду або татарину за 10 кіп грошей, то вона могла звільнитися з неї тільки через 20 років. І лише в тому разі, якщо заставник не задумає зробити будь-яку каверзу щодо закупа, наприклад не звинуватити його в скоєнні якого-небудь злочину. Отже, узаконення статті певною мірою є декларативним, особливо стосовно татар, власницькі права яких на подаровану великими князями челядь у статті оголошувалися вічними: “А челядь, яка дана татарам за батька нашого і за предків наших, і за нас із дворами нашими, ту челядь вони мають держати”. Декларативність узаконення статті підтверджується і численними актами того часу, серед яких, як підкреслюють дослідники, не вдалося виявити жодного, де б мова йшла про визволення християн, що перебували в неволі у нехристиян. Тим часом не такими вже й рідкісними були факти застави панамі селян жидам і татарам, більше татарам [1].

Акти про самозаставу християн жидам-кредиторам хоч і рідкісні, але іноді все ж таки зустрічаються. Так, 9 листопада 1540 р. гродненський жид Огрон Ігудич звернувся до суду зі скаргою на закупа Андрійця і сина його Юрця: “Штожь, дей, они вь мене вь закупе у двухъ копахъ грошей, и не заслуживши, дей, мне тыхъ пенезей, отышли от мене обадва прочь”. І суд визнав скаргу обґрунтованою і дав позивачеві вижа для розшуку закупів, які не відпрацювали боргів [2]. В іншому акті вказується, що неспроможний боржник, який самозаклався татарину, був навіть ним незаконно повішений [3]. І лише у Статуті 1566 р., складеному на хвилі найбільшого підйому Реформації у Великому князівстві Литовському, ця стаття одержала радикальнішу редакцію, аж до визнання вільними тих невільних християн, які піддавалися надмірній експлуатації у жидів і татар та втекли від них.

І хоча в названій статті декларативно і з обмовками заявлено про відміну інституту неволі християн у нехристиян, проте для укладачів Статуту 1529 р. це стало як би ступенем до подальшого обмеження поневолення християн і власниками єдиновірцями. Якщо неволя християн у нехристиян вважалася аморальною, то чи є вона етичною взагалі? І чи не логічно її було б хоча б обмежити? До того ж із зростанням продуктивності праці перетворення боржника на невільника не виправдовувалося і матеріально. Вже в назві арт. 6 розд. XI проголошувалося, що “людина вільна ні за який злочин не повинна взята бути у вічну неволю”. Ця сама правова норма повторена і в першому реченні тексту статті. Тут, на відміну від арт. 5, вона є універсальною, обов'язковою і для власників християн. Проте, як і арт. 5, вона зберігає тимчасову неволю виданого “... за який злочин...”. У таких випадках людина, що опинилася в неволі, знову ж таки, як і у арт. 5, повинна відпрацювати своєму тимчасовому пану-християнину. Тільки вже тепер залік річного відробітку значно знижений: для чоловіка – двадцять, а для жінки – п'ятнадцять грошей, “... якби їм був наданий присівок на прожиток їхній”, а якщо “присівок”, тобто ділянка землі, не був наданий, тоді для чоловіка, як і у арт. 5, – 30, а для жінки – 20 грошей. Але якби сума боргу виявилася б такою великою, що її самі боржники до кінця життя не встигли б відпрацювати, тоді боргове зобов'язання переходило на їхніх дітей. Цю “проблематичність” вірно помітили кодифікатори Статуту 1566 р. і, мабуть, під впливом тієї самої Реформації, що все більш затверджувалося у Великому князівстві Литовському, виключили з відповідної статті перенесення боргової кабали на дітей [4].

Отже, обмежуючи права жидів і татар, Статут не відмовився від ідеї застосування праці холопів навіть цими категоріями населення, намагаючись лише регулювати джерела робочої сили.

Статут 1566 р. значно розширив норму, яка забороняла жидам і татарам купувати невільників. У арт. 5 розд. XII законодавець записав: “Уставуємо, бо від того часу мати хочемо, аби жид, татарин і кожний бусурманин...християн у неволі не мав. А якби котрий з них християнина купив у довічну неволю; такий гроші втрачає, а той християнин має бути вільним”[4]. Нагадаємо, що за Статутом 1529 р. куплений християнин мав відпрацювати 7 років і лише потім отримував волю. Зберігши за бусурманами право тримати закупів, Статут 1566 р. загрожував спаленням тим, хто намагався звертати християн до бусурманської віри і навіть

забороняв нехристиянам брати християнок годувальницями для своїх дітей. Той самий артикул, не обмежуючись невольниками, зупиняється на правовому становищі інших селян, які проживали на землях татар. Отримавши “двір наш або маєток з людьми”, татари не мали права тих людей до “податків і служб незвиклих” приневолювати. І далі законодавець додає: “А якби люди наші через таке приневолення геть відійшли і осіли на землях наших або князівських, панських і шляхетських; таких за вільних мати хочемо, проте землі їх мають zostатися при тих, кому дані згідно з даниною нашою”. Фактично, надане таким чином селянам татарських маєтків право на вихід досить суттєво защемляло інтереси цієї групи феодалів Великого князівства Литовського.

20 червня 1568 р. на Гродненському сеймі Жикгімонт Август скасував стосовно татар дію арт. 5 розд. XII, залишивши феодалів-мусульман “при всіх вольностях, правах и свободах, первой народу их от продков наших и от нас, Господара, наданых”. На тому самому сеймі стани просили Жикгімонта Августа зберегти частину обмежень для бусурман і, зокрема “абы татарове християн в неволи не мели, Але жебы ся выслуговали им водле Статуту”, щоб вони не тримали християнок-годувальниць, не звертали “на бесурманскую веру” дітей християнської челяді, “полонянок теж в себе в неволи абы не ховали, а то для того, жебы християнок за жоны себе не брали, а потомства их не обрезавали”. Жикгімонт Август визнав слушними такі заборони, але категорично прописав у привілеї, щоб “татарове во всем были захованы при правах и привилых своих” [5]. Проте до Статуту 1588 р. привілей 1568 р. не був включений.

Укладачі Статуту 1588 р. піддали артикули, які відображали правове становище татар і жидів, суттєвому редагуванню. Неприємним для татар і жидів був арт. 9 розд. XII, що повторював усі обмеження та заборони, які мав арт. 5 того самого розділу Статуту 1566 р. Як і раніше, татари і жиди не мали права купувати християн-невільників: “Уставуемо і від цього часу мати хочемо, аби жид, татарин і кожний бусурмани... християн у неволи не мав. А якби який з них християнина купив у довічну неволю, такий гроші втрачає, а той християнин має бути вільним” [6]. Цікавим є введення до артикулу терміна “кожний бусурманин”, який йде слідом за терміном “татарин”. Це вказує на те, що у Великому князівстві Литовському, крім татар, були і представники інших національностей, які сповідали магометанську віру. Взагалі ж, зміст цього артикулу вказує на те, що влада почала більш толерантно ставитися до іновірців. Якщо за арт. 5 розд. XII Статуту 1566 р. приневолення християнок бути годувальницями дітей татар і жидів каралося смертю, то Статут 1588 р. передбачав лише сплату на'вязки тому, хто повідомляв про такий факт.

Але на цей час це вже не мало значення – невольництво поступово відмирало. Арт. 21 розд. XII Статуту 1588 р. встановив, що у Великому князівстві Литовському “невільниками надалі не мають бути з інших причин, як тільки полонені”. До відома усіх феодалів доводилося, що “інша челядь невольна і теж діти, нащадки полонених, мають бути посаджені на землю і вважатися за отчичів”. Татарським феодалам про це нагадувалося окремо: “А татарські невольники мають бути посаджені на їхніх землях”, тобто, відразу ж переведені до селянської верстви.

Таким чином, формально зберігаючи норму про заборону татарам тримати невольників (челядь), Статут 1588 р. юридично закріпив за татарами можливість закріпачення невольників. Обмежуючи де в чому права татар за релігійними мотивами, Статут одночасно підтвердив їхню найважливішу привілею – право на володіння кріпаками.

Згодом, у XVII – XVIII ст. ст. відбувається зрівняння татарської шляхти з іншою шляхтою Великого князівства Литовського. Попередні обмеження її прав за релігійними мотивами були майже ліквідовані. Виняток складала політичні привілеї, доступні як і раніше тільки шляхті християнського віросповідання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литовская метрика. 6-я Книга судных дел. – Вильнюс, 1995. – № 187. – С. 132-133.
2. Бершадский С. А. Документы и регесты. – СПб., 1882. – № 252. – С. 263.
3. Литовская метрика. 6-я Книга судных дел. – № 187. – С. 132-133.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Арт. 5, розд. XII.
5. Русская историческая библиотека. – СПб. – Т. XXX. – С. 479-480.
6. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. III., кн. 2. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2004. – Арт. 9, розд. XII.

УДК 347.799.1:347.77(477)

М.В. Матійко

ІНФОРМАЦІЙНА ФУНКЦІЯ КОДЕКСУ ТОРГОВЕЛЬНОГО МОРЕПЛАВСТВА УКРАЇНИ: ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Слово “функція” походить від латинського *functio* – виконання [1]. Термін “функція” має багато значень і не є власно юридичним поняттям. Поняття функції ввів до наукового обігу Г. Лейбніц. У філософії інтерес до функції як до однієї з фундаментальних категорій зростав з поширенням у різних галузях науки функціональних методів дослідження. В найбільш розгорнутій формі функціональний підхід був реалізований Е. Кассіером, який розробив теорію понять, або “функцій”. Ця спроба побудови теорії пізнання на основі функціонального підходу значним образом вплила на філософські уявлення про функцію. У математиці функція – це залежність одних змінюваних величин від інших, у фізіології функції – це здійснення людиною, тваринними та рослинними організмами різних дій, які забезпечують їхню життєдіяльність та пристосованість до умов оточуючого середовища. Термін “функція” досить багатомірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур. У філософських дослідженнях функція – це відносини двох (групи) об’єктів, в яких зміна одного з них веде до зміни інших. Функція може розглядатися з точки зору наслідків (сприятливих, несприятливих – дисфункціональних або нейтральних, афункціональних), які викликаються зміною одного параметра в інших параметрах об’єкта (функціо-